

До спеціалізованої вченої ради Д 64.051.01
у Харківському національному університеті
імені В. Н. Каразіна
за адресою: 61002, м. Харків, вул. Мироносицька, 1

В І Д Г У К

офіційного опонента, кандидата економічних наук, доцента Лебедевої
Лариси Валеріанівни на дисертаційну роботу Митрофанової Анастасії
Сергіївни «Сучасний технологічний спосіб виробництва
як чинник перетворень виробничих відносин», яку подано на здобуття
наукового ступеня кандидата
економічних наук (спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія
економічної думки).

Актуальність теми

В еру глобалізації, інформатизації – поєднання світових економік, все більш актуальним стає питання майбутнього розвитку. Постіндустріальне суспільство набуває реальних форм у промислово розвинених країнах, воно повинно стати таким і для України, саме тому необхідним є його вивчення.

Сучасний технологічний спосіб виробництва, який є характерним для економічно розвинутих економік світу, вступає у суперечність з наявними виробничими відносинами ринкової економіки слугуючи джерелом виникнення кризових ситуацій у світі. Саме тому дослідження сутності даних суперечностей та механізму їх зняття є необхідними для вивчення на сьогоднішній день, що й обумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження.

Достовірність та новизна

Наукова новизна дисертаційного дослідження визначається насамперед у комплексному підході до дослідження проблем становлення сучасного технологічного способу виробництва та суперечностей, що виникають між ним та виробничими відносинами ринкової економіки.

Наукова новизна цієї роботи конкретизується в наступному:

Удосконалено:

1. Уявлення про продуктивні шляхи вирішення суперечностей між постіндустріальним технологічним способом виробництва і виробничими відносинами (с. 167-168);

2. Змістовну характеристику напрямів сучасної соціалізації виробничих відносин: 1) поширення спільно-часткової і загальної неподільної форм власності (акціонерної, кооперативної, державної); 2) розвиток приватної трудової форми власності через зростання самозайнятості; 3) посилення соціального діалогу та партнерства (с. 140);

3. Розуміння ролі технологічного способу виробництва у розвитку суспільного виробництва за рахунок виділення таких напрямів його впливу:

1) різношвидкісне удосконалення працівника і технічних засобів праці в процесі їх взаємодії як імпульс розвитку продуктивних сил; 2) розширення системи соціокультурних чинників трансформації виробничих відносин; 3) посилення опосередкованості та гнучкості взаємодії між технологічним способом виробництва і суспільним способом виробництва (с. 117-118);

Дістало подальшого розвитку:

4. Класифікація факторів трансформації сучасних виробничих відносин за відповідністю до елементів економічної системи шляхом виділення таких їх груп: 1) породжені сучасним технологічним способом виробництва в розвитку продуктивних сил (розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, вільний тип зв'язку між працівником і засобами праці, поглиблення творчого змісту праці, посилення ролі науки і освіти); 2) обумовлені протиріччями між постіндустріальним технологічним способом виробництва та наявними виробничими відносинами у сферах праці, безробіття, освіти, науки, природного середовища; 3) інституціональні фактори (с. 163-164);

5. Теоретичне уявлення щодо впливу сучасного технологічного способу виробництва в умовах глобалізації на зайнятість, який зумовлює: появу нових організаційних форм праці (проектна організація праці, становлення кластерно-мережових горизонтальних структур управління, автономізація праці, зростання віддаленого типу зайнятості – телезайнятості, зростання самозайнятості, у тому числі фрілансу); дестандартизацію зайнятості (зростання частки агентської, тимчасової, часткової, портфельної, неформальної зайнятості) (с. 103-104);

6. Теоретична характеристика взаємозв'язку між технологічним способом виробництва та суспільним способом виробництва завдяки обґрунтуванню: діалектичного характеру взаємодії між їх базовими елементами; підвищення ролі організаційно-економічних відносин як передавальної ланки між продуктивними силами та виробничими відносинами (с. 115-116);

7. Інструментарій прогнозування тенденцій постеконічного суспільного розвитку шляхом зіставлення стадій історичного розвитку технологічного способу виробництва з етапами розвитку суспільної формації та її елементів в межах формаційного та цивілізаційного підходів (с. 95-96).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, що сформульовані в дисертації

Аналіз змісту дисертаційної роботи, публікацій та автореферату Митрофанової А.С. дозволяє стверджувати, що основні теоретичні положення, висновки та пропозиції, що були сформульовані автором є теоретично обґрунтованими.

Науково-теоретичною основою дисертації є праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Обґрунтованість висновків та пропозицій, наведених у роботі, підтверджуються глибиною змісту наукового матеріалу,

методологією дослідження, а також вмінням автора виділяти та аналізувати значущі проблеми даного теми.

Наукові результати, що одержані Митрофановою А.С. і виносяться на захист, є достатньо обґрунтованими. Вони полягають у виявленні ролі сучасного постіндустріального технологічного способу виробництва у системі факторів перетворення виробничих відносин.

З огляду на це, схвалення потребує наступне:

У розділі першому:

- детальна характеристика формаційного та цивілізаційного підходу до історичного розвитку, з виділенням їх основних рис, переваг та недоліків (п.1.1.);

- розмежування понять «економічне зростання», «соціально-економічний розвиток» та «суспільно-історичний розвиток» як таких, що охоплюють різні аспекти соціально-економічного розвитку (с.12);

- визначення місця технологічного способу виробництва в системі суспільного способу виробництва та розкриті особливості сучасної стадії (с.39);

- дослідження історичних стадій розвитку технологічного способу виробництва з виокремленням основних технологічних укладів (п.1.3.);

- висвітлення еволюції наукових уявлень про суспільні зміни в рамках цивілізаційного підходу, зокрема ці теорії згруповано у таких значеннях: вузькому, широкому та інтегральному (п.1.2.);

- схвалення потребує виокремлення двох груп критеріїв для класифікації етапів розвитку технологічного способу виробництва: залежно від елементів продуктивних сил та за системним критерієм, який полягає у типі зв'язку між працівником і засобами праці. За котрими розвиток технологічного способу виробництва охоплює стадії: інструментальну (суб'єктний зв'язок між працівником і засобами праці); індустріальну (об'єктний зв'язок); постіндустріальну (вільний зв'язок) (с.77);

У розділі двугому:

- значущим з методологічної точки зору є виокремлення поряд із категорією «суспільно-економічної формації» категорії «суспільна формація» за якими залежно від власності на засоби виробництва виокремлюється як п'ять суспільно-економічних формацій, так і три великих історичних періоди з погляду експлуатації праці – архаїчна (первинна), економічна (вторинна) і постеконічна (комуністична, третинна) формації (с. 95);

- схвальним є виявлення впливу технологічного способу виробництва на перетворення організаційно-економічних відносин й надалі на трансформацію виробничих відносин. Автор виділяє при цьому два типи організаційно-економічних відносин: а) відносини поділу праці, спеціалізації, кооперування, комбінування виробництва, пов'язані із просторовим розподілом продуктивних сил; б) відносини поділу праці в управлінні виробництвом, які знаходять своє вираження у різноманітних організаційних формах праці та організаційних структурах управління підприємствами (корпораціями) (с.101);

- важливим науковим доробком автора є систематизація нових постіндустріальних моделей праці які характеризуються більшою гнучкістю, автономією, мобільністю, новими формами відносин управління, мережевими властивостями, нестандартними формами зайнятості та іншими рисами (с.102-106);

- заслуговує на увагу виокремлення автором значущих ознак творчої праці як основного виду діяльності у постіндустріальному суспільстві (с.136);

- вагоме теоретичне і практичне значення має проведений автором аналіз напрямів соціалізації сучасних виробничих відносин у формах системи соціального партнерства; розвитку форм власності, відповідних загальному неподільному та спільно-частковому типам присвоєння; розвитку приватної трудової форми власності через зростання самозайнятості (п.2.3);

За результатами кожного розділу і загалом в кінці роботи автором зроблені ґрунтовні логічні висновки.

Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих роботах автора

Результати наукових досліджень Митрофанової А.С., які покладено в основу її кандидатської дисертації, висвітлені у наукових публікаціях: статтях, матеріалах конференцій. Основні методологічні, методичні та прикладні положення дисертаційної роботи відображені у 19 наукових працях загальним обсягом 7,86 д.а., серед них 6 статей у фахових наукових виданнях України обсягом 3,57 д.а., з них 3 статті у виданнях, що включено до міжнародних наукометричних баз.

Значення дослідження для науки і практики та напрями його використання

Сформульовані та обґрунтовані в дисертації Митрофанової А.С. наукові положення, висновки і пропозиції мають наукове і практичне значення, оскільки ряд її теоретико-методологічних положень обґрунтовують роль сучасного постіндустріального технологічного способу виробництва як важливої ланки у системі факторів перетворення виробничих відносин, висвітлюючи основні суперечності цього процесу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення, викладені автором у дисертації, доведено до рівня методичних розробок та прикладних рекомендацій. Вони призначені для підготовки проектів законодавчих і нормативних актів із питань сприяння економічного розвитку України. Результати дослідження щодо підвищення ролі робітників в управлінні підприємством застосовані у господарській діяльності ТОВ «Бізнес-група «Співдружність». Вони також використовуються в навчальному процесі в навчальному процесі при викладанні дисципліни «Політична економія» в Харківському національному економічному університеті ім. С. Кузнеця. Всі впровадження автора підтверджено відповідними документами.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи

В той же час, аналізуючи зміст поданого дисертаційного дослідження, хотілось би звернути увагу на дискусійний характер окремих положень, які можуть бути предметом публічного обговорення під час прилюдного захисту:

1. Аналізуючи основні проблеми формаційної теорії (с.24), автор вказує наступні: механічне поширення західноєвропейського шляху розвитку на інші країни та регіони світу; обґрунтування імперативної прогресивної спрямованості суспільно-історичного процесу в бік досягнення постекономічної формації і водночас - відсутність у реальності прогнозованого переходу до неї; економічний детермінізм; зосередження уваги на соціально-економічній структурі суспільства та ігнорування соціологічних питань цінностей та деякі інші, повністю ігноруючи головний недолік формаційного підходу, на мою думку, а саме дослідження процесу еволюції суспільства та економіки базуючись суто на матеріальних факторах виробництва та наголос на їх провідну роль у цьому процесі. Адже, на сьогоднішній день, у економічно розвинутих країнах світу домінує нематеріальна сфера виробництва (сфера послуг) у ВВП, і автор наводить ці дані по роботі, складаючи 60-70 % його складу. За формаційною теорією ж прогрес людства залежить суто від матеріальних факторів виробництва.

2. У другому розділі роботи (с.96) автор наводить рисунок (сладений самостійно) «Суспільно-історичний розвиток з точки зору зв'язку між елементами суспільної формації», вказуючи у ньому три технологічних способи виробництва: доіндустріальний, індустріальний та постіндустріальний та надаючи характеристики розвитку продуктивних сил у кожному з них, а саме: природні, суспільні та загальні. Зрозуміло, що за основу автор тут бере дослідження К.Маркса до цього питання, хоча необхідне уточнення, який зміст вкладає саме автор у терміни «загальні» та «суспільні» продуктивні сили.

3. Загалом по роботі автор наводить поняття «постекономічна суспільна формація» та «постіндустріальний технологічний спосіб виробництва», щодо постекономічної формації стає зрозумілим, що на сьогодні ніде у світі вона ще не сформована, а от за ознаками постіндустріального способу виробництва – його можливо віднести до реально існуючих, тобто до таких, що вже сформовані у реальних економіках світу. Було б доречним дати у роботі характеристику країнам з уже сформованим постіндустріальним технологічним способом виробництва, їх відмінних та спільних ознак, оскільки кожна з них має свої специфічні риси, особливо у світлі висвітлення предмету дослідження роботи: «сучасний технологічний спосіб виробництва як фактор впливу на трансформацію виробничих відносин».

4. Даючи характеристику суперечностей між постіндустріальним технологічним способом виробництва і виробничими відносинами в умовах ринково-капіталістичної змішаної економіки (с.118-119), автор наводить наступне:

а) «суперечність між загальнокультурним значенням освіти та її комерціалізацією» - тут можна ще додати і медицину, адже надання якісних послуг з медичного обслуговування населення погано кореспондує з бажанням комерційних медичних установ наживатися на проблемах зі здоров'ям. Сьогодні у світі існує проблема значної комерціалізації медичних послуг та використання цієї сфери в якості «ринку» (з бажанням найбільшого збагачення) великими корпораціями світу;

б) між підвищенням творчого змісту праці та її капіталістичним застосуванням – експлуатацією (с.128, 135). Дуже суперечливе твердження, адже, на мою думку, проблема експлуатації праці частково знімається у постіндустріальному суспільстві через становлення та розвиток особистої власності (невіддільної власності творця), яку не можна повністю відлучити від власника, та інших тенденцій розвитку відносин власності (віддалена зайнятість, самозайнятість та ін.). Так, автор стверджує: «Сьогодні працівник як і раніше безоплатно втрачає частину створеної його працею нової вартості у формі додаткової вартості на користь власника засобів виробництва. Від працівника як і раніше відчужені засоби виробництва, його праця та продукт цієї праці.» (с.137), що, на мою думку абсолютно не вірно в умовах зростання самозайнятості у постіндустріальних країнах.

5. Автор стверджує: «на початку ХХ ст. робітникам цілком вистачало початкової освіти, а сьогодні стандартом практично будь-якої галузі є вища освіта, що є продовженням закономірності зростання вимог виробництва» (с.119), що є також суперечністю постіндустріального технологічного способу виробництва за умов високого безробіття серед випускників ВНЗ у розвинутих країнах світу.

6. Характеризуючи проблеми соціально-економічного розвитку України (с.120), автор зазначає, що система освіти готує надлишок юристів та економістів, в той час як необхідними є кваліфіковані фахівці інженерних та робітничих професій. Потрібно зазначити, що дана проблема є властивою не тільки для економіки нашої країни а й для світу загалом, де значно розширилась «сфера послуг», тоді як в економіці бракує кваліфікованих «блакитних комірців».

7. Визначаючи суперечності країн з постіндустріальним типом економіки, автор зазначає (с.128): «зростання частки нестабільних форм зайнятості виступає проявом протиріч капіталістичного способу виробництва, наслідками яких виступають недотримання норм трудового законодавства і порушення прав працівників, зниження соціальної захищеності через надання невідповідної заробітної плати, наявності тимчасового контракту замість безстрокового, неповного робочого дня, відсутності перспектив кар'єрного зростання тощо». З даним твердженням важко погодитись, адже всі перелічені умови є наслідками конкурентної боротьби на ринку праці та, звісно, позначають не кращі сторони процесу становлення нових соціально-економічних відносин, проте являються майбутніми форми зайнятості.

Разом з тим, зазначені зауваження не знижують наукового значення проведеного дослідження та не змінюють загальної позитивної оцінки дисертації Митрофанової А.С.

Загальний висновок

Аналіз змісту дисертації Митрофанової Анастасії Сергіївни «Сучасний технологічний спосіб виробництва як чинник перетворень виробничих відносин» дозволяє зробити висновок: робота є самостійним, логічно завершеним науковим дослідженням, яке містить нові науково обґрунтовані результати, що мають теоретичну і практичну значимість. Визначені здобувачем завдання роботи виконані на високому теоретико-методологічному рівні, а мету роботи досягнуто. Основні положення дисертації належним чином відображені у авторефераті та опублікованих наукових працях.

Дисертація повністю відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого Постановою Кабінету міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., а її автор, Митрофанова Анастасія Сергіївна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – Економічна теорія та історія економічної думки.

к.е.н., доцент кафедри
економічної теорії та
конкурентної політики
Київського національного
торговельно-економічного
університету

Л.В. Лебедева

